

Nowakowa, Irena

Procesy kształtowania się współczesnej klasy robotniczej na przykładzie rejonu płockiego

---

Rocznik Mazowiecki 5, 133-146

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

IRENA NOWAKOWA

PROCESY KSZTAŁTOWANIA SIĘ WSPÓŁCZESNEJ
KLASY ROBOTNICZEJ
NA PRZYKŁADZIE REJONU PŁOCKIEGO

*The evolution of the modern workers' class
under conditions of regional industrialization*

Główną siłą społeczną w rozwoju społeczeństw współczesnych jest przemysł, stwarzający bazę techniczną i organizacyjną procesów zmian w dziedzinie produkcji, w układach ekonomicznych, społecznych i kulturowych. Poprzez oddziaływanie bezpośrednie i pośrednie przemysł przekształca struktury społeczne, wyciska piętno na warunkach i sposobach ludzkiego życia, na ogólnej kulturze, modyfikuje systemy wartości, wzory zachowań, cechy osobowości.

Společną konsekwencją procesów uprzemysłowienia, czyli intensywnego rozwoju lub budowy przemysłu na terenach, które go nie posiadały, jest przekształcanie się społeczeństwa o mniej lub bardziej tradycyjnych strukturach społecznych i formach życia w społeczeństwo nowoczesne, społeczeństwo cywilizacji technicznej. Specyfiką socjalistycznej industrializacji są przede wszystkim jej cele ekonomiczne i społeczne służące ogólnemu pożytkowi społecznemu. Stąd decyzje inwestycyjne w naszym kraju wiążące się z lokalizacją przemysłu mają na względzie nie tylko potrzeby przemysłu, ale jednocześnie potrzeby gospodarcze i społeczne terenów opóźnionych w rozwoju, w których lokalizacja przemysłu ma stać się dźwignią postępu ekonomicznego i społecznego.

Do obszarów wyraźnie opóźnionych w rozwoju gospodarczym w porównaniu z innymi dzielnicami kraju należało województwo warszawskie. Historyczne i geograficzne uwarunkowania tego opóźnienia nie zostały przezwyciężone w okresie międzywojennym. Możliwości wielostronnego rozwoju województwa i poprawy warunków bytu jego ludności

powstały dopiero po r. 1945, w wyniku przemian ustrojowych i reform społeczno-gospodarczych.

W ramach planu regionalnego określone zostały kierunki rozwoju województwa przy założeniu, że wyrównanie dysproporcji dzielących województwo od innych rejonów kraju i dysproporcji wewnętrznych możliwe jest tylko poprzez znaczne przyśpieszenie procesów rozwoju całego województwa i szczególnie intensywną aktywizację podregionów najślabiej dotąd zagospodarowanych¹.

Punktem wyjściowym w realizacji planu stały się inwestycje zarówno związane z rozbudową bazy materialno-technicznej rolnictwa, będącego podstawową dziedziną produkcji w gospodarce województwa, jak też inwestycje przemysłowe.

Dane dotyczące rozwoju województwa wskazują, że tempo przemian jest rzeczywiście szybsze niż przeciętnie dla kraju, ale nie dość szybkie jeszcze, żeby podnieść ogólną sytuację województwa do poziomu województw o średnim stanie zagospodarowania.

Fundusze inwestycyjne na województwo warszawskie wzrosły z 963 mln w 1950 r. do 4 489 mln w 1960 i 12 421 mln w 1970 r., a więc zwiększyły się wielokrotnie, przewyższając tempem wzrostu większość województw w kraju. Również pod względem wzrostu produkcji globalnej przemysłu województwo warszawskie przewyższa szereg województw, ale wyższe jeszcze wskaźniki mają inne województwa znajdujące się w fazie szybkiego rozwoju. Porównanie 1970 roku z rokiem 1950 wskazuje, że produkcja globalna przemysłu w województwie warszawskim wzrosła 13 razy, natomiast w województwie rzeszowskim — 17 razy, lubelskim — 16 razy, białostockim — 15 razy i olsztyńskim — 14 razy.

Udział województwa w produkcji globalnej przemysłu krajowego zwiększył się z 3,1% w 1960 r. do 4,8% w 1970 r., natomiast wartość produkcji globalnej przemysłu w przeliczeniu na jednego mieszkańca w województwie, mimo że także znacznie wzrosła, nie tylko nie dorównuje w dalszym ciągu przeciętnym krajowym, ale pozostaje za nimi w tyle znacznie niż w r. 1960.

Warunki życia ludności, mimo ich znacznej poprawy w niektórych rejonach województwa, w dalszym ciągu wykazują dużo niższy od przeciętnego poziom. Pod względem liczby osób na izbę, wyposażenia mieszkań w miastach, sprzedaży gazet na jednego mieszkańca, wkładów oszczędnościowych w PKO — województwo warszawskie zajmuje dwudzieste i dwudzieste pierwsze miejsce wśród dwudziestu dwóch województw w kraju.

¹ J. Pińkowski, Problemy społeczno-gospodarczego rozwoju województwa warszawskiego, „Rocznik Mazowiecki”, Warszawa 1969, t. II.

Wyróżnia się natomiast województwo warszawskie spośród wszystkich województw kraju, zarówno będących na drodze rozwoju, jak od dawna dobrze zagospodarowanych, szybkością wzrostu zatrudnienia w przemyśle i szybkością wzrostu liczby uczniów szkół zawodowych. Zatrudnienie w przemyśle wzrosło od 1960 do 1970 r. z 94 tys. do 164 tys., a więc prawie dwukrotnie, a jednocześnie nastąpił niemal czterokrotny wzrost liczby uczniów szkół zawodowych — z 34,2 tys. do 115,7 tys.²

Te dwa procesy — rosnąca liczba pracujących w przemyśle i rosnące kwalifikacje — w sposób bezpośredni związane z uprzemysławianiem się województwa, można traktować jako świadectwo dotychczasowych i wyznacznik dalszych zmian w strukturze społeczno-zawodowej ludności, a tym samym — w warunkach bytowych i kulturze życia.

Procesy te skoncentrowane są i wykazują najwyższą dynamikę w rejonach i ośrodkach intensywnie uprzemysławiających się.

Ośrodkiem o szczególnie dużym znaczeniu dla rozwoju przemysłowego województwa jest Płock i rejon plocki. Umieszczenie Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych w Płocku stało się źródłem przemian istotnych nie tylko dla Mazowsza Plockiego, ale o znacznie szerszej, wojewódzkiej i krajowej skali.

Do charakterystycznych aspektów społecznych industrializacji należy kształtowanie się nowej struktury społecznej, formowanie się nowych grup, nowych instytucji, nowych typów osobowości, nowej skali wartości wyznaczających ludzkie zachowania i kształtujących świadomość społeczną³.

Procesy te, zachodzące w makrostrukturze kraju, w sposób skondensowany występują w rejonach intensywnie uprzemysławianych, w miastach, w których zlokalizowano wielkie zakłady przemysłowe. Zachodzą one w całym społeczeństwie, ale szczególnie intensywne zmiany wywołują w tych kategoriach, warstwach i klasach społecznych, na których piętno opóźnień wynikłych z warunków historycznych ciążyło najsilniej i dla których budowa wielkiego zakładu stać się miała szansą nowych możliwości życiowych⁴.

Skoncentrowanie uwagi na przemianach, jakie zaszły w środowisku robotników pracujących w Płocku w okresie intensywnego uprzemysławiania miasta i rejonu, i potraktowanie tych przemian jako szczególnie

² Wszystkie dane statystyczne zaczerpnięte bezpośrednio lub przeliczone w oparciu o „Rocznik Statystyczny” 1971 i „Rocznik Statystyczny województwa warszawskiego” 1971.

³ J. Szczepański, Społeczne aspekty industrializacji w Polsce Ludowej, w: Socjologiczne aspekty industrializacji w Polsce Ludowej, Warszawa 1967.

⁴ D. Gałaj, Zakład przemysłowy jako czynnik przeobrażenia rejonu, „Kultura i Społeczeństwo”, 1965, nr 4.

ważne, jeśli nie najważniejsze, skutki społeczne socjalistycznej industrializacji rejonu ma szereg uzasadnień:

1) Robotnicy stanowią najszerszą kategorię zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej kraju. Dalszy rozwój przemysłu, a szczególnie przejście gospodarki krajowej do etapu rozwoju intensywnego, opartego na optymalnej organizacji, wykorzystaniu surowców, urządzeń, umiejętności ludzkich i zwiększonej wydajności pracy — wymaga zmian w składzie i cechach społecznych klasy robotniczej. Rzeczą wielkiej wagi jest poznanie dotychczasowych kierunków i tendencji przemian.

2) Robotnicy stanowią nie tylko podstawową siłę produkcyjną, są jednocześnie klasą rządzącą, przodującą w społeczeństwie, z czym wiążą się zadania wymagające możliwie wysokiego poziomu wykształcenia, wyrobienia społecznego, orientacji w problemach współczesnego świata i kultury ogólnej. Działalność polityki społecznej i oświatowej powinna mieć oparcie w wynikach badań nad sytuacją obecną.

3) Robotnicy w mieście uprzemysławiającym się stanowią najliczniejszą i najszybciej wzrastającą kategorię ludności. Zmiany, jakie zachodzą w środowisku robotników zatrudnionych w mieście, są istotnym elementem ogółu przemian, w których toku kształtuje się społeczność miasta i rejonu. Zmiany te w środowisku robotników dają się obserwować jako zmiany „od podstaw”, co wiąże się z niskim poziomem życia i wykształcenia niektórych kategorii robotników. Zmiany w warunkach i sposobach życia robotników wpływają więc na podnoszenie się ogólnego poziomu życia w mieście i rejonie, na jego unowocześnianie się, rozumiane jako przechodzenie szerokich warstw społecznych na poziom życia wyższy od poprzedniego. Ze względu na rolę robotników w przemianach całej społeczności miasta i rejonu, na wagę produkcyjną i społeczną robotników w uprzemysławiającym się rejonie — stanowią oni niezwykle ważny obiekt w badaniach społecznych procesów industrializacji.

4) Badania przemian klasy robotniczej w rejonie uprzemysławiającym się powinny pozwolić na wnioski szersze, wskazujące na prawidłowości i kierunki rozwoju polskiej klasy robotniczej w warunkach stałego postępu socjalistycznej industrializacji kraju ⁵.

⁵ Podstawę niniejszego opracowania stanowią materiały ankietowe z badań prowadzonych w r. 1960 i 1968. Pierwszy etap badań był inspirowany i finansowany przez Towarzystwo Naukowe Płockie, następnie temat pracy został włączony do planu naukowego i finansowego Zakładu Badań Rejonów Uporzemysłowionych i w ramach tego planu został zrealizowany. W r. 1960 badaniem zostali objęci robotnicy 13 zakładów przemysłowych i budowlanych w Płocku, w r. 1968 — robotnicy 18 zakładów pracy. Okres objęty badaniami zawiera zasadnicze etapy industrializacji, związane z budową, rozruchem i produkcją kombinatu. Całość opracowania zawarta została w pracy pt. „Robotnicy w uprzemysławiającym się mieście. Przemiany społeczne i kulturalne”, Warszawa 1973.

Przebieg procesów industrializacji rejonu zależy od szeregu czynników, wśród których, jak wykazują dotychczasowe badania, podstawowe znaczenie mają: 1) etap industrializacji globalnej kraju, 2) stan rozwoju gospodarczego i społecznego miasta i rejonu w okresie poprzedzającym szybką industrializację, 3) rozmiary i stopień nowoczesności powstającego zakładu przemysłowego. W przypadku Płocka te trzy czynniki okazały się na tyle sprzyjające, że przebieg industrializacji przybrał charakter industrializacji „organicznej”⁶, nie obciążonej zbyt wysokimi kosztami społecznymi. W procesie intensywnej industrializacji Płock, średniej wielkości miasto, znane z tradycji historycznych i kulturalnych, o przeciętnym w skali miast polskich poziomie rozwoju, przekształcił się w ciągu ośmiu lat w poważny ośrodek przemysłowy. Skok rozwojowy Płocka wyraża się w sposób najbardziej ogólny wzrostem ludności z 42 tys. do 67 tys., a więc o $\frac{1}{3}$, ponad dwukrotnym wzrostem zatrudnienia, z 15 tys. do 31 tys. (w tym zatrudnienia robotników z 10,6 tys. do 21,5 tys.), i ponad czterokrotnym wzrostem liczby uczniów szkół zawodowych.

Podstawowym, choć nie jedynym, źródłem przemian stały się Mazowieckie Zakłady Rafineryjne i Petrochemiczne, zatrudniające w r. 1968 ponad 5 tys. osób; o randze tej instytucji mówi globalny koszt budowy, obliczany na 27 mld zł.

Intensywna industrializacja rejonu plockiego jest okresem o zasadniczym znaczeniu w historycznym procesie formowania się klasy robotniczej w rejonie.

Klasa robotnicza, stanowiąca najliczniejszą grupę społeczną wśród mieszkańców Płocka i najszerszą kategorię zatrudnienia, posiadająca dawne tradycje zawodowe i bogate tradycje ruchu robotniczego, jako całość nie przewyciężyła do r. 1960 uwarunkowanych historycznie skutków zacofania społecznego. Robotnicy płoccy pozostawali w tyle nie tylko poza robotnikami większych ośrodków przemysłowych, lecz także poza ogółem robotników w kraju zarówno pod względem poziomu wykształcenia, jak też wysokości zarobków, cech, które określają ogólny poziom życia⁷. Przyspieszone, w związku z industrializacją, tempo przemian prowadzi do wyrównania tych zaległości.

Zmiany w składzie społecznym plockiej klasy robotniczej wiążą się w głównej mierze z napływem nowych robotników do pracy w Płocku. 60% robotników zbadanych w r. 1968 przybyło do pracy po roku 1960. Połowę grupy nowych robotników stanowią dojeżdżający, pozostali to nowi mieszkańcy Płocka i młodzi ludzie spośród dawnych płocczan.

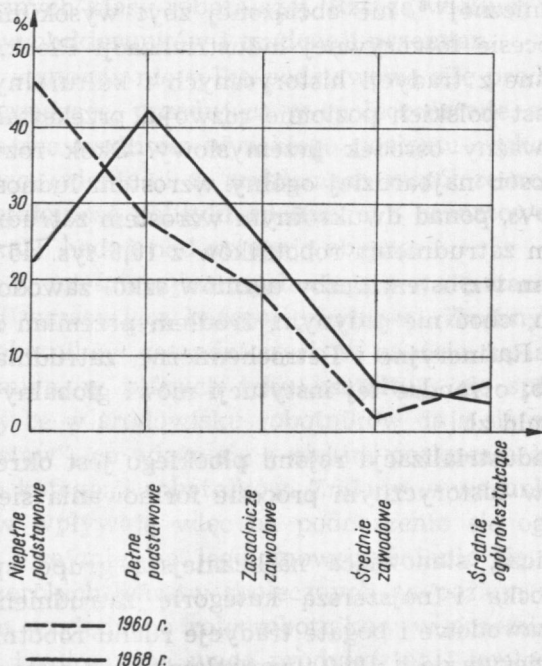
W wyniku tych zmian wzrosła liczba robotników związanych ze śro-

⁶ Por. J. Ziółkowski, *Urbanizacja, miasto, osiedle*, Warszawa 1965.

⁷ Por. St. Widerszpil, *Skład polskiej klasy robotniczej*, Warszawa 1965.

dowiskiem wiejskim zarówno pochodzeniem terytorialnym i społecznym, jak też aktualnym miejscem zamieszkania.

Napływ do pracy nowych robotników nie spowodował obniżenia się poziomu wykształcenia i kwalifikacji robotników, przeciwnie, do r. 1968 nastąpił znaczny wzrost poziomu wykształcenia ogólnego i zawodowego (wykres 1). Zwiększony, choć w sposób nie nadążający za sytuacją w kra-

Wykres 1. Wykształcenie robotników w r. 1960 i 1968

ju, udział kobiet wśród robotników wiąże się także z wysokim wzrostem przygotowania zawodowego kobiet, które w r. 1960 bardzo znacznie odbiegało poziomem wykształcenia od mężczyzn. Również zmniejszyły się, wysokie w r. 1960, różnice w poziomie wykształcenia robotników miejskich i dojeżdżających.

Zmiany w strukturze wykształcenia robotników płockich w okresie 1960—1968 r. oraz tendencje dalszych zmian wskazują na: 1) podnoszenie się dolnej granicy wykształcenia do poziomu szkoły podstawowej: o ile w r. 1960 wśród ogółu robotników 46% nie miało ukończonej szkoły podstawowej, to w r. 1968 — 23%; w grupie wieku do lat 30 nastąpił spadek z 20% do 2%; 2) przesuwanie się górnej granicy wykształcenia przez zasadniczą szkołę zawodową do poziomu średniej, a nawet, choć w bardzo małym jeszcze stopniu, pomaturalnej szkoły technicznej. Robotnicy do lat

30 w r. 1968 w 60% mają wykształcenie zawodowe, podczas gdy robotnicy powyżej lat 30 — tylko w 10%.

Do zjawisk szczególnie charakterystycznych dla kształtowania się dzisiejszej klasy robotniczej należy rosnąca współzależność między kwalifikacjami a wykształceniem zawodowym. Jest to zjawisko nowe, nie występujące wśród dawnych i starszych robotników, którzy kwalifikacje zdobywali głównie w toku pracy.

Wykształcenie zawodowe staje się podstawową drogą rekrutacji robotników. Tą drogą następuje przekraczanie granic terytorialnych i klasowych; ludzie z innych terenów i warstw społecznych wchodzi do klasy robotniczej przez szkoły zawodowe; tą drogą postępuje także proces samokontynuacji klasy robotniczej: młodzi robotnicy pochodzący z dawnych plockich rodzin robotniczych stanowią grupę o szczególnie wysokim poziomie wykształcenia zawodowego.

W obydwu okresach (tak w r. 1960, jak też w r. 1968) ponad połowa robotników, zarówno mieszkańców miasta, jak rejonu, widzi potrzebę dalszego kształcenia i deklaruje zamiary dalszej nauki. Liczba rzeczywiście uczących się w r. 1960 wynosiła 2%, w r. 1968 — 13%, a wśród robotników w wieku do lat 30 — ponad 25%. Porównanie z wynikami innych prac wskazuje, że pod względem liczby uczących się robotnicy płocki przewyższają wszystkie inne badane w Polsce środowiska robotnicze.

Kwestią o dużej wadze społecznej, wymagającą dalszych wyjaśnień, jest istniejąca ciągle jeszcze rozbieżność między planami nauki a ich realizacją, mimo bardzo znacznego rozwoju szkolnictwa zawodowego w Płocku, wzrostu wykształcenia robotników, co jest najistotniejszym warunkiem podejmowania dalszej nauki, i mimo wysokiej oceny wartości nauki wśród dzisiejszych robotników.

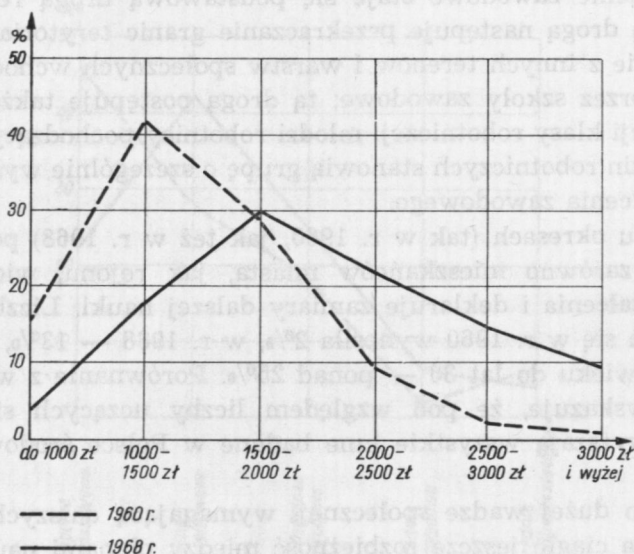
Zmiany w zakresie wykształcenia i dalszego kształcenia się należą do zmian najważniejszych, wiążą się one w sposób najsilniejszy ze zmianami innych cech społecznych i kulturowych.

Druga sfera niezwykle istotnych zmian dotyczy warunków bytowych. W r. 1960 ponad 50% robotników osiągało zarobki brutto nie przekraczające 1500 zł miesięcznie, w r. 1968 — 20% posiada tej wysokości zarobki. Odsetek zarabiających powyżej 2500 zł wzrósł z 3% do 24% (wykres 2). Na zasadnicze zmiany w warunkach życia robotników wskazuje jednak w większej mierze niż wzrost zarobków sytuacja mieszkaniowa, stan posiadania przedmiotów trwałego użytku, zmiany w skali potrzeb.

Standard mieszkaniowy robotników mieszkających w Płocku, niższy w stosunku do ogółu mieszkańców Płocka w roku 1960, do r. 1968 uległ znacznemu wyrównaniu przy poprawie ogólnych warunków mieszkaniowych w Płocku. Liczba robotników mających w domu tylko elektrycz-

ność spadła z 43⁰/₀ do 23⁰/₀, liczba robotników posiadających mieszkania o pełnym wyposażeniu wraz z centralnym ogrzewaniem wzrosła od 0 do 30⁰/₀. Zmiany te dotyczą tylko robotników mieszkających w Płocku, toteż sytuacja mieszkaniowa stała się elementem najsilniej różnicującym warunki życia robotników miejskich i dojeżdżających, a także, choć w mniejszym stopniu, dawnych i nowych robotników mieszkających w Płocku na korzyść nowo przybyłych.

Wykres 2. Zarobki robotników w r. 1960 i 1968

Stan posiadania przedmiotów trwałego użytku nie wiąże się ze standardem mieszkaniowym i w niewielkiej mierze z wysokością uposażenia⁸.

Najwyższy stan posiadania cechuje robotników z dawnych, zasiedlonych rodzin płockich, głównie robotników wykwalifikowanych. Zmiany w stanie posiadania ogółu robotników wyrażają się przykładowo wzrostem liczby posiadających telewizory — z ok. 2⁰/₀ do ponad 40⁰/₀, książki — z 31⁰/₀ do 52⁰/₀, pralki — z 18⁰/₀ do 68⁰/₀. Zmniejszyła się liczba posiadaczy rowerów, natomiast w stanie posiadania robotników pojawił się samochód, który w r. 1960 nie występował nawet w planach życiowych. Obecnie 1,6⁰/₀ robotników (13 osób) ma samochody, a 6⁰/₀ planuje ich nabycie.

Skala potrzeb rozszerzyła się i znacznie skonkretyzowała, jednocześnie

⁸ A. Dyoziński, Zróznicowanie kulturowe społeczności wielkomiejskiej, Warszawa 1969.

zmianom uległa hierarchia potrzeb. Na plan dalszy przesunęły się np. potrzeby ubraniowe, a zyskała na powszechności potrzeba nauki i kształcenia dzieci. Wytworzył się również, minimalnie występujący w r. 1960, nawyk oszczędzania, silniejszy wśród ludzi młodych i wyżej wykształconych. Potrzeby w mniejszej mierze różnicują poszczególne kategorie robotników niż aktualny stan posiadania, co świadczy o zacieraniu się różnic społecznych drogą wyrównywania się aspiracji.

Zmiany w stanie posiadania i skali potrzeb świadczą o ogólnej poprawie sytuacji materialnej robotników, a także o kształtowaniu się zarówno dążeń, jak i umiejętności prowadzących do lepszej organizacji życia, ułatwień technicznych i korzystania z możliwości rekreacyjnych. Świadczy to o rozpowszechnianiu się wzorów konsumpcji charakterystycznych dla społeczności przemysłowych, wzorów, które w r. 1960 miały charakter wzorów zaczątkowych w środowisku robotników płockich.

Jaką rolę w zmienionych warunkach życiowych i przy wyższym poziomie wykształcenia robotników pełni praca? Zarówno wśród dawnych, jak nowych robotników wzrosło zadowolenie z pracy, zainteresowanie sprawami zakładu, sprawami robotniczymi, organizacją i procesami technicznymi pracy. Wysokość zarobku jako przyczyna zadowolenia lub niezadowolenia z pracy zeszła na plan dalszy, natomiast podstawowym warunkiem zadowolenia z pracy stało się zamiłowanie do wykonywanego zawodu, zainteresowanie i satysfakcja. I takie też są oczekiwania wobec pracy. Wartość pracy, w r. 1960 przez wielu robotników mierzona wysokością płacy, przesunęła się w sferę zamiłowania i aktywności zawodowej, aktywności organizacyjno-społecznej, w sferę kontaktów międzyludzkich, które zyskują na znaczeniu przy jednoczesnym wzroście wymagań dotyczących wzajemnych stosunków zarówno między zwierzchnikami a podwładnymi, jak też między kolegami.

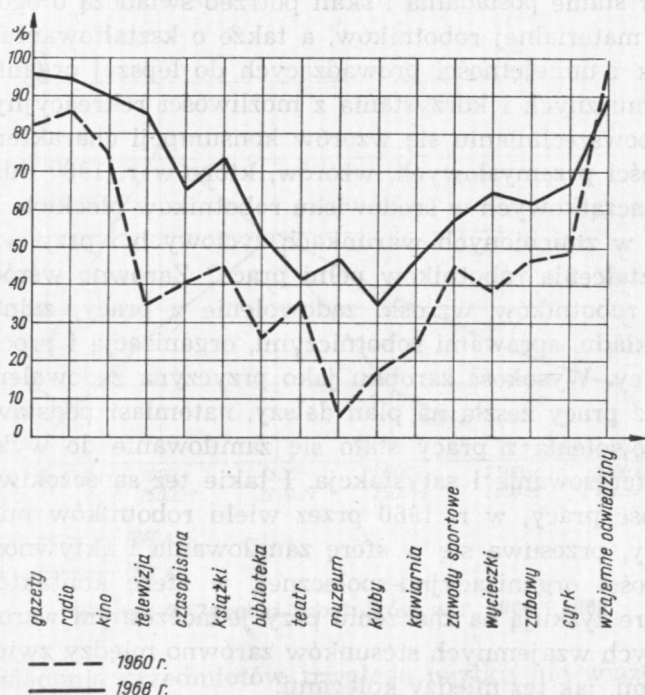
Niższy stosunkowo stopień zadowolenia z pracy robotników ze średnim wykształceniem technicznym i kobiet-robotnic, przy ich jednoczesnym dużym zainteresowaniu sprawami pracy, budzi obawę, że zakłady pracy nie wykazują potrzebnej troski i opieki w stosunku do tych dwóch nowych na terenie płockich zakładów pracy grup, szukających należnego sobie miejsca w środowisku zakładowym i robotniczym. Na trudności adaptacji w pracy tych grup robotników zwraca uwagę również szereg innych badaczy⁹.

Wzrost zadowolenia z pracy wszystkich kategorii robotników (poza kobietami), a także wzrost powszechności postaw aktywnych i zaangażowanych w sprawy pracy i zakładu zdaje się świadczyć o postępującym

⁹ W. Wesołowski, *Klasa robotnicza i przeobrażenia struktury społecznej* w PRL, Warszawa 1969, i inni.

szybko procesie stabilizowania się robotników nowego Płocka w oparciu o pracę zawodową.

Następną rozległą dziedziną zmian jest sfera życia kulturalnego. Rozwój życia kulturalnego robotników, analizowany w przekroju szesnastu form uczestnictwa kulturalnego, wyraża się przede wszystkim wzrostem zasięgu procentowego wszystkich form z wyjątkiem tradycyjnych wzajemnych odwiedzin (wykres 3). W sposób charakterystyczny dla spo-

Wykres 3. Zasięg uczestnictwa kulturalnego robotników w r. 1960 i 1968

łeczności uprzemysławiających się wzrosło audytorium telewizyjne z 34% do 85%, czyli o ok. 50%, ale jednocześnie nastąpił 30-procentowy wzrost czytelnictwa książek, czasopism, kontaktów z muzeum. Następnie o 20% zwiększył się odsetek robotników korzystających z biblioteki, a także wyjeżdżających na wycieczki za miasto i uczęszczających do kawiarni. Tak więc bardzo różne formy życia kulturalnego upowszechniają się w równie szybkim tempie. Zmiany te dotyczą wszystkich kategorii robotników. O ile w r. 1960 życie kulturalne robotników zróżnicowane było w sposób istotny miejscem zamieszkania w mieście lub na wsi, wiekiem, płcią, wykształceniem, wysokością zarobków, o tyle w r. 1968 cechą różnicującą w sposób znaczny życie kulturalne pozostało wykształcenie i wiek, ciągle jeszcze w dużej mierze związany z wykształceniem.

O zmianach w ogólnym przekroju życia kulturalnego robotników świadczy fakt podniesienia się dolnej granicy życia kulturalnego w sposób, który ma charakter skoku rozwojowego. Kategoria robotników, których kontakty kulturalne polegały na pogawędkach sąsiedzkich, czasami posłuchaniu radia lub poczytaniu gazety, licząca w r. 1960 ponad 30% robotników, a więc niemal $\frac{1}{3}$ ogółu badanych, do r. 1968 skurczyła się do 3%, to jest praktycznie przestała istnieć.

Natomiast kategoria robotników o najwyższej aktywności kulturalnej, korzystających z optymalną częstotliwością z pełnego zestawu form uczestnictwa kulturalnego, licząca w r. 1960 — 14%, wzrosła do 36%, stając się wśród czterech wyodrębnionych kategorii aktywności kulturalnej grupą najliczniejszą. Tak więc robotnicy płocky znajdują się obecnie o cały szczebel wyżej na drabinie życia kulturalnego.

Fakty te zdają się mieć niezwykle dużą wagę społeczną. Być może, wkrótce już nie tylko będzie można powiedzieć za prof. Chałasińskim¹⁰, że w każdej kategorii społeczno-zawodowej w Polsce istnieją grupy ludzi oświeconych, włączonych w nurt ogólnej kultury, ale że w żadnej kategorii społecznej i w żadnym zakątku kraju nie ma ludzi pozostawionych poza wpływami kultury ogólnonarodowej, kultury współczesnej. A tylko w takiej sytuacji będzie można mówić o pełnej integracji kulturalnej społeczeństwa, tj. sytuacji, w której, mówiąc słowami Marcina Czerwińskiego¹¹, „wszyscy ze wszystkimi o wszystkim mogą mówić”.

Coraz częściej podnoszona u nas inspiracyjna rola kultury masowej w stosunku do innych form życia kulturalnego w sposób bardzo wyraźny wystąpiła w Płocku. W sytuacji rozwoju kultury od podstaw, jaka widoczna jest wśród robotników płockich, kultura masowa poprzez swe formy najbardziej powszechne — radio, prasę, telewizję — pełni funkcję dźwigni kultury ogólnej.

Stanowi ona przede wszystkim platformę pierwszych kontaktów z kulturą; następnie wzrost zasięgu i aktywności korzystania z kultury masowej pociąga za sobą niewspółmiernie znaczniejszy wzrost korzystania z innych form kultury; przy ok. 100% zasięgu wymienionych form kultury masowej i dalszym wzroście częstotliwości korzystania z niej, nadal intensywnie wzrasta udział w pozamasowych formach życia kulturalnego. Takie formy kultury, jak teatr, muzeum, odczyty, mają przeszło 50-procentowy zasięg dopiero w takiej grupie, w której 100% osób korzysta ze wszystkich form kultury masowej.

¹⁰ J. Chałasiński, Społeczno-kulturalny awans prowincji w świetle konkursu „Jeden miesiąc mojego życia”, w: Miesiąc mojego życia, Warszawa 1964.

¹¹ M. Czerwiński, Upowszechnianie kultury a struktura społeczna, Warszawa 1969.

Życie kulturalne robotników wykazuje olbrzymią dynamikę rozwoju; charakter tego rozwoju określiłabym jako ekstensywny, tj. polegający na rozszerzaniu się kontaktów z kulturą poprzez dążenie do czerpania wielu doznań z wielu źródeł. W grupach o wysokiej aktywności kulturalnej stwarza to sugestię bogactwa życia kulturalnego. Możliwość, chęć i umiejętność korzystania z szerokiego wachlarza dóbr kulturalnych jest niewątpliwie ogromnym osiągnięciem robotników płockich, ale zarysowuje się trudny do przekroczenia pułap rozwoju kultury wobec ciągle jeszcze nie wystarczającej umiejętności wyboru, rozproszenia zachowań kulturalnych, braku koncentracji i pogłębiania zainteresowań indywidualnych.

Analiza rozwoju kulturalnego różnych kategorii robotników wskazuje na konieczność przemyślanej pedagogiki kulturalnej, realizowanej zarówno w szkołach ogólnokształcących i zawodowych, jak też przez terenowe instytucje kulturalne, która wspomagałaby spontaniczne, o dużej dynamice, dążenia kulturalne młodych robotników.

Wykształcenie, praca, warunki bytowe i kultura — stanowią dziedzi-ny najistotniejszych zmian, które modyfikują życie ludzi, ich sylwetki społeczne i środowisko.

Analiza cech społecznych robotników w powiązaniu z cechami kulturowymi pozwala na wyodrębnienie (w oparciu o wyniki badań) grupy, którą można by uznać za reprezentatywną dla awangardy kształtującej się współcześnie klasy robotniczej, o tendencjach dalszego szybkiego rozwoju.

Grupa ta wykazuje dynamiczny wzrost (z 14% w r. 1960 do 56% w r. 1968), składa się w dużej mierze z ludzi młodych i o wyższym od przeciętnego wykształceniu ogólnym i zawodowym. Cechy te mają charakter perspektywiczny dla dalszych zmian w strukturze klasy robotniczej.

Charakterystyczną cechą tej kategorii robotników jest wyższa od przeciętnej aktywność zawodowa, społeczna, kulturalna — ogólna aktywność życiowa.

Kształtującym się typem współczesnego robotnika jest człowiek wykształcony zawodowo, znajdujący satysfakcję w pracy, podnoszący kwalifikacje, zainteresowany techniką zarówno w sposób praktyczny, jak też jej osiągnięciami w świecie. Jest to jednocześnie człowiek o skonkretyzowanych potrzebach i planach konsumpcyjnych, dążący do zorganizowania sobie życia w nowoczesnym mieszkaniu z telewizorem i innymi urządzeniami ułatwiającymi i wzbogacającymi życie.

Jest to człowiek stabilizujący się w pracy zawodowej i miejscu zamieszkania, zorientowany w sprawach środowiska, w którym żyje, skłonny do wypowiedzania swych opinii i dezyderatów. Jednocześnie poprzez rozległe i zróżnicowane formy uczestnictwa kulturalnego party-

cypuje on w kulturze ogólnonarodowej i w nurcie powszechnej informacji o kraju i świecie.

Ten typ robotnika związany jest z określonym stylem życia, w którym coraz więcej miejsca zajmuje racjonalizacja, planowanie i organizacja, który wyraża się w wielu formach aktywności zmierzającej do realizacji coraz szerszego wachlarza potrzeb. Charakterystyczną cechą tego sposobu życia jest względna równowaga między potrzebami konsumpcyjnymi a dążeniami do rozwoju osobowego i praktyczny stosunek do życia przy rozszerzaniu się skali wartości pozamaterialnych; coraz większa rola pracy przy coraz intensywniejszym dążeniu do uprzyjemniania i wzbogacania życia o codzienne rozrywki i obcowanie z kulturą. Obok wzrostu ambicji i potrzeb indywidualnych rosną aspiracje i troska o rodzinę i dzieci, a także upowszechniają się postawy aktywne społecznie w różnych dziedzinach życia zbiorowego, co wyraża się między innymi w najwyższej w tej grupie przynależności do organizacji społecznych i politycznych.

Niezależnie od innych wzorów życia i wzorów osobowości, także wzorów o negatywnej ocenie społecznej, które występują i nadal będą się pojawiać w środowisku robotników, typ człowieka orientującego się we współczesnym świecie i świadomego swej roli i miejsca, jakie w nim zajmuje, zdaje się być typem charakterystycznym dla awangardy kształtującej się przemysłowej klasy robotniczej. Dalsze unowocześnianie się sposobów życia i pracy, rozwój kultury, wzrost standardu życiowego, a przede wszystkim poziomu wykształcenia — powinny przynieść upowszechnienie się w środowisku robotniczym tego typu człowieka.

Zmiany społeczne, które formują nowy typ współczesnego robotnika i nowe oblicze klasy robotniczej, wskazują na niezwykle istotną funkcję społeczną socjalistycznej industrializacji rejonów, jako czynnika aktywizacji sił społecznych i postępu społecznego w naszym kraju.

S U M M A R Y

The social transformations brought about by technological and economic progress involved in industrialization appear most drastically in regions which had been retarded in their evolution, and in which important industrial investments became the prime mover of progress.

Powerful and significant in terms of economic, social and cultural requirements are the changes which have taken place in the environment of the labour class. Płock may serve as an example: a town peacefully settled in its ancient historical traditions was from 1960 on rapidly turning into an important industrial centre. This change illustrates the basic processes, by which gradually a new class

of industrial workers arises based on a former labour environment which had been swallowed up in the everyday routine of town life.

The twofold increase in the number of workers employed at Płock between 1960 and 1968 went hand-in-hand with changes in their social composition, as expressed in the lower average age of the workers, in an increase in the percentage of workers from the countryside and still living in the country, in a higher rate of education and professional skill among all categories of newly employed labour, and of older workers as well.

The changes observed in the structure of education led to an upward shift among the labour class, extending from termination of primary school training to graduation from medium-grade technical schools. In 1968, the percentage of workers less than 30 years old who had not even graduated from primary schools was a bare 2%; 60% had passed primary and secondary schooling — a very high improvement as against 1960. On the whole one may claim, that improvement in education is the basic condition leading to all further social and cultural progress among the working class.

The second scope of essential changes involves living conditions. Since the years in which Płock became industrialized, this standard rises steadily due to higher wages as well as, or even more so, due to increased employment within individual families, to bettered housing conditions and improved equipment of living quarters — thus to improvement in the routine of daily life and in the category of needs of consumer goods and cultural aspirations.

This marked advance in the life of the working class found its expression in a much more intensive participation in every sort of manifestations of mass culture — a phenomenon characteristic of all communities in which industries are being introduced or are already developed; the same applies to increased reading, to participation in representative branches of culture and in co-operation with institutions promoting environmental culture. A relatively harmonious growth of many symptoms of cultural life among the working class is particularly characteristic of the cultural environment of Płock. Thus it appears that rapidly spreading cultural tendencies among the diversified accumulation of workers came to be the stimulus furthering all other forms of culture in the community.

All the changes discussed above lead to the formation of a category of labourers which might be looked upon as the vanguard characteristic of most members of the labour class of the future. This category will be represented by men proficient in their jobs, interested in what they are producing, aiming at a high standard of consumption but, at the same time, participants in high cultural ambition, well aware of their own environment and the environment of Poland and the whole world. This type of worker will be closely linked with a definite mode of life in which rational organization and thoughtful planning is constantly increasing in importance. This mental attitude must be ascribed to prospective progress attainable to individuals and to multitudes by socialist industrialization, which ultimately is bound to develop new and improved types of individuals, new patterns of life, and new values.